

L'EVOLUCIÓ DELS MITES

Cada vegada que hom aborda l'estudi d'un mite grec, s'adona que els textos que hi fan referència presenten un nombre infinit de variants, i que, a més, segons les èpoques, el mite ja no es exactament el mateix. Això passa perquè els mites, des del seu origen, han estat objecte d'una reelaboració incessant. En certa manera, han viscut –i consegüentment s'han transformat– al llarg de tot el pensament antic, fins avui, i les generacions successives no han volgut veure- hi sempre la mateixa veritat.

De forma general, es pot acceptar (amb totes les restriccions que imposa una generalització tan ampla) que els mites grecs han travessat, des del moment en què van ser creats, tres grans períodes de la història antiga. Són el període que podem anomenar èpic, l'època de la tragèdia i el període filosòfic o sofista. En cap d'aquests períodes no ens és possible individuar allò que estariem temptats d'anomenar "el nucli", la forma primitiva. Un mite grec és sempre per a nosaltres, en un cert grau, una elaboració complexa, amb una reflexió a propòsit d'ell mateix que comença molt aviat i que no ha deixat de modificar-se.

Un cicle èpic com el de la guerra que va enfrontar aqueus i frigis de Troia conté un nucli, sens dubte, històric. Les excavacions arqueològiques de Troia demostren, sense cap discussió, que la civilització troiana va existir, i que, sobre el turó de l'actual poblet turc d'Hisarlik, hi va haver una successió de ciutats, de les quals almenys una va ser destruïda després d'un setge. Tanmateix, aquesta dada inicial, la lluita d'una ciutat frígia contra uns invasors arribats de l'oest, es complica ràpidament. En certa forma, s'ha fragmentat en una sèrie de detalls, cadascun dels quals ha donat lloc a amplificacions i explicacions sense fi. Per exemple, els exèrcits presents en la lluita van ser catalogats en funció de les tradicions pròpies de les ciutats i regions de les quals se suposaven originaris. La presència d'aquesta o d'aquella ciutat estava justificada per un episodi particular, de manera que les genealogies van patir manipulacions o invencions de tota mena. En una paraula, el cicle, pel fet de constituir-se de mica en mica, al llarg del temps, va esdevenir una veritable suma d'elements molt diversos en què es resumia un període de civilització grega.

Tanmateix, el cicle troià no es va aturar. Calia trobar un pretext per explicar la guerra mateixa. Així, es va inventar el rapte d'una dona i es va triar Hèlena, la qual sembla haver estat en el seu origen una deessa, possiblement pregrega –una mena de divinitat dels arbres i de la lluna, i divinitat protectora dels mariners– que els invasors aqueus van degradar al rang d'heroïna. Aleshores Hèlena va ser proveïda d'una genealogia que l'apropava als grans casals nobiliaris micènics. La història del seu matrimoni amb Menelau (el culte d'Hélena sembla haver estat viu, sobretot, a Lacònia) explicaria, a la vegada, el fet que no romangués a l'Argòlida, i que un fet tan irrellevant com el seu rapte hagués aixecat en armes, contra els culpables, tots els prínceps aqueus i les seves ciutats. Va ser així com va néixer l'episodi del jurament pronunciat per tots els pretendents en el moment de les seves noces, pel qual tota la noblesa aquea es va veure lligada.

Més endavant, a mesura que l'aventura prenia forma, es van plantejar altres problemes. Per què la ciutat assetjada va resistir tant? Per què, finalment, els assaltants, van sortir-se'n? Perquè, respon el mateix mite, el destí havia decidit que la victòria fos dels grecs, però amb una sèrie de condicions que van anar descobrint de mica en mica. Aleshores es va començar a perfilar, progressivament, la figura d'Helen, fill del rei Príam, i instruït pel mateix déu Apol·lo en l'art de l'endevinació, el qual va acabar per revelar als aqueus com ho havien de fer per conquerir Troia. Una traïció d'aquesta mena exigia una explicació per part del mite: a Helen els seus compatriotes

l'havien decebut. Després de la mort de Paris, s'havia volgut esposar amb Hèlena, però li ho van refusar per a donar-la com a esposa a Deífob. Irritat, Helen es va retirar a les muntanyes, on va ser capturat per un escamot aqueu. En mans de l'enemic, no va oposar gran resistència a les seves preguntes. Com podem copsar fàcilment, estem davant del treball creador d'una imaginació que s'autoimposa una sèrie de dificultats argumentals per resoldre-les, sovint, recorrent a solucions extretes del repertori dels contes i les tradicions populars.

Aquests elements folklòrics els retrobem arreu. No només en els cicles heroics, sinó també en els mites relatius a les divinitats. L'episodi d'Hermes, robant els bous del seu germà Apol·lo i estirant-los per la cua per dissimular les seves petges, és una història popular prou coneguda. La mateixa astúcia es troba al cicle d'Hèracles, quan Cacus, el saltejador, furta a l'heroi una part de les vaques de Gerión.

Aquests elements de la tradició popular, intercanviables entre si, contribueixen a donar als mites una fesomia comuna. Ariadna abandonada per Teseu a la platja de Naxos recorda, irresistiblement, Medea traïda per Jàson a Corint. En ambdós casos, el tema és idèntic. Totes dues heroïnes salven, per amor, un jove estranger que es presenta al seu país com una amenaça. Ambdues l'ajuden, contra la voluntat del seu pare, i no li demanen a canvi altra cosa que esdevenir les seves companyes. Es també la història de Cometo, la filla del rei Pterelau, la qual, per amor a Amfitrió, va tallar dels cabells del seu pare el floc d'or que el feia invulnerable (igual que el crim d'Escil·la, filla de Nisos, el rei de Mègara, que, enamorada de Minos, va tallar dels cabells del seu pare el de color porpra que el feia invencible). O com Tarpeia, que a Roma va revelar al bell Taci el passatge secret de la ciutadella que defensava el seu pare. Totes aquestes històries pertanyen al repertori comú dels contes a la vora del foc que nodreixen els mites.

Hi ha també el tema de la serp o del monstre, guardians d'una caverna o d'un jardí on s'amaguen tresors, com les pomes daurades al jardí de les Hespèrides, o el toisó d'or d'un moltó a la Còliquida. D'altra banda, coneixem altres exemples de tresors amagats, els quals representen, segurament, l'or de l'arc de sant Martí amagat al lluny, vers l'Orient.

Hi ha també històries d'infants abandonats i alimentats per bèsties: Tèlef, el fill d'Hèracles i la seva daina; Asclepi, fill d'Apol·lo i heroi remeier, alletat per una cabra; Cicne i el seu cigne; i tants d'altres... Fins a arribar a Ròmul i Rem, de qui va tenir cura una lloba al peu del mont Palatí.

Els contes populars enriqueixen els mites. No els expliquen, però, en la seva totalitat. Hi ha sempre un element originari sobre el qual s'empelten variants i interpretacions del relat. En el cas del cicle troià, per exemple, el nucli inicial és històric. Geogràfic, en el cas del cicle argonàutic, car bona part del periple dels argonautes és el resultat del desig d'explicar l'existència de santuaris d'Atena (o de deesses assimilades a ella) al voltant de la conca mediterrània. Hom s'adona del mateix en el periple d'Eneas per l'Egeu i el mar de Sicília, però en aquest cas referit als santuaris d'Afrodita, la fundació dels quals s'atribueix, en bona part, a l'heroi troià.

Un cert nombre de *nóstoi*, o viatges de retorn (en principi des de Troia a la llar en Grècia), semblen construïts sobre homonímies dels noms dels indrets de procedència: cadascuna de les ciutats anomenades Troia (n'hi havia un bon grapat a la mateixa Itàlia, des del Vènet fins al Laci) suggereixen l'establiment de colons troians escapats del desastre, o bé de presoners, enduts pels cabdills aqueus, als quals les tempestes marines van llançar sobre aquestes ribes allunyades. Un altre element del folklore –el de les naus cremades pels mateixos navegants, cansats dels seus viatges sense fi– completaven l'explicació de l'origen d'aquests noms homònims, i d'aquesta

manera van néixer, sens dubte, bona part dels mites sobre fundacions de noves ciutats. Roman per a l'interpret modern l'explicació d'aquestes homonímies, les quals són, sovint, l'únic testimoni d'un poblament molt antic o d'una migració, de la qual el mite ofereix una interpretació simbòlica.

Altres vegades, el nucli central és una particularitat del culte a una divinitat. No és indiferent fer notar que la gran deessa d'Argos era Hera i que el nom d'Hèracles es deriva del de la deessa. Hèracles és, sense cap mena de dubte, un "servidor" d'Hera, i si és cert que al Peloponnès micènic l'Hera argiva va ser, també ella, una "Senyora de les bèsties", sembla significatiu constatar que els primers –i pel que sembla els més arcaics– treballs atribuïts a l'heroi tenen a veure amb monstres i se situen a l'interior del Peloponnès. Hom entreveu, de manera confusa, una mena de *hierós lógos* argiu, un relat sacerdotal i ritual al qual es van afegir, de mica en mica, altres elements, uns històrics, d'altres simplement populars. Aquest seria l'estadi que podríem anomenar la "prehistòria" dels mites.

Tanmateix, constatem que, des de bon començament, les figures mítiques van prendre una realitat singularment viva i van esdevenir "persones". Al mateix temps, el mite, desenvolupat en forma d'epopeia o de "relat", s'anava carregant d'una reflexió sobre el món i constituïa una forma privilegiada d'experiència. Aquil·les, Agamèmnon i Hèlena, són, probablement, anteriors a la idea primera del cicle troià. Tanmateix, només han existit de debò quan s'han incorporat dins d'aquesta gran aventura. Un dels mèrits d'Homer, per exemple, és haver dotat Aquil·les d'una personalitat que ha sobreviscut els temps. Aquil·les és, essencialment, un guerrer. A l'inici de la seva vida, va haver de triar entre una existència llarga i pacífica o una vida breu però heroica i gloriosa. No va dubtar, i per això tot el seu ésser està determinat per aquesta elecció voluntària. Sap que morirà jove, però és conscient del seu valor. Se sent destinat a una immortalitat secular. El seu orgull, el seu sentit "del que hom li deu", fan que es rebel·li davant l'arbitratge injust d'Agamèmnon i posen en perill, quan es nega a combatre, l'exèrcit grec sencer. Posseeix la violència, però també la tendresa pròpia dels éssers joves: allò que el decideix a oblidar la injúria és el desig de venjar Patrocle. Sense pietat, insulta el cadàver d'Hèctor, però al mateix temps plora davant de la més commovedora de les ambaixades, la de Príam, vinguda per reclamar el cos del seu fill. Tal com Homer el va cantar, Aquil·les ha esdevingut una font d'inspiració al llarg de tota l'antiguitat: Alexandre i Cèsar van tenir sempre present el seu exemple i van oferir ofrenes i libacions davant de la seva suposada tomba.

Tanmateix, els poemes homèrics i, de manera general, l'èpica, es preocupen més del desenvolupament de l'acció que no pas de la psicologia dels personatges. Aquesta resulta de l'acció, igual que els atributs i la naturalesa pròpia de cada divinitat resulten dels episodis en els quals participen. En cap moment la reflexió sobre els personatges s'allibera del mite o de la llegenda per contemplar com viuen aquests. S'ha assenyalat que el poeta no aporta cap mena de judici moral, si no és de forma excepcional. No pren partit en la lluita. L'únic heroi pel qual Homer manifesta la seva antipatia és Àiax, fill d'Eleünt, que menysprea els déus i que mor, al cap Cafereu, amb la blasfèmia a la boca. A Ulisses se l'accepta sense reticències. Les seves astúcies més tèrboles, les seves traïcions, les seves mentides, no susciten cap mena de reprovació, com tampoc les seves gestes guerreres: ambdós aspectes de la seva activitat són igualment legítims.

Només uns segles més tard, amb l'arribada del pensament sofístic –a la fi del segle VI aC– es comencen a plantejar problemes de reflexió moral. Aleshores, els herois llegendaris es veuran sotmesos a una crítica moral. Es plantejarà si Ulisses va tenir raó en provocar, fent servir calúmnies i falsos testimonis, la mort de Palamedes, perquè aquest l'havia obligat a participar a la guerra de Troia. Els mites esdevindran una gran reserva d'exemples, i el sofista

Pròdic crearà, aleshores, la seva famosa apologia d'Hèracles, on mostra l'heroi, tot just sortit de l'adolescència, en el dilema d'haver d'escollir entre el Vici i la Virtut. El mite, sota la forma del relat èpic, esdevé l'instrument per excel·lència de l'educació moral. A les escoles de la Grècia clàssica, els nens, des de la seva més tendra edat, aprendran de memòria els poemes homèrics i els mestres n'extrauran màximes i preceptes de conducta. Per a moltes generacions, Homer va ser el "mestre de pensament" per excel·lència. Es conegut que Plató va intentar trencar amb aquesta tradició i aquests mètodes perquè considerava el mite i els poetes com a corruptors del pensament. Els poetes seran expulsats de la ciutat ideal que el filòsof va proposar en la seva *Politeia* o *República* ideal, perquè les "veritats" que aporten escapen al control de l'estricta raó i s'adrecen al cor i a les passions humanes. Tanmateix, Plató no se'n va sortir, i, fins a la fi de l'antiguitat, la lectura dels poetes, la iniciació en el coneixement dels mites, romandrà el primer exercici escolar dels infants.

Amb el naixement de la tragèdia s'introdueix un punt de vista nou. Una tragèdia ja no és només un conte, sinó una mena de reflexió sobre un episodi aïllat d'un mite. Aquesta reflexió va ser, al principi, eminentment lírica. Coneixem l'estreta relació que unia, a l'inici, la tragèdia amb el ditirambe i també amb la lírica coral. Per això, si l'èpica tendeix al relat de l'acció, la lírica és, en canvi, estàtica. De fet, és d'aquesta manera que es presenta la tragèdia d'Èsquil per excel·lència, el *Prometeu encadenat*. Tota la trilogia referent a aquest mite és una reflexió, gairebé en diríem una exaltació, del misteri de Zeus. Al poema èpic d'Hesíode la *Teogonia*, que mostrava un Zeus conqueridor i un Prometeu vençut –com havien estat vençuts els Titans i la resta de forces primordials del món–, Èsquil hi oposa la idea d'una reconciliació. El triomf de Zeus no pot ser definitiu si el déu no ofereix el lloc que correspon a les divinitats que ha derrotat. Sense aquesta reconciliació, no és sinó la tercera divinitat a obtenir el poder, després d'Úranos i Cronos, i la mateixa amenaça de ser destronat pesa sobre ell. El plantejament que ens proposa Èsquil és de tipus teològic. Consisteix a descobrir les condicions que garanteixen la permanència de Zeus. Tota la seva trilogia és el drama de la "mediació": Prometeu, de la mateixa manera que havia estat el mediador entre les forces primordials i els homes –pel fet de robar el foc sagrat per lliurar-lo als mortals–, esdevé el mediador entre aquestes forces ancestrals i la generació dels Olímpics, quan revela a Zeus l'oracle de Gea, la predicció segons la qual el fill que naixés de Metis havia de suplantar, un dia, el seu pare. D'aquesta manera, Prometeu impedeix que el déu dugui a terme una unió que havia de posar en marxa els destins inexorables. Aleshores, Zeus ja pot escarcar Cronos i els Titans de la seva presó del Tàrtar i, tot seguit, instal·lar-los als camps Elisis, o millor, a l'illa dels Benaurats, on retrobaran el reialme d'un món en pau. La foscor de les lluites còsmiques de les velles teogonies, en què triomfa la força bruta, pertany a una etapa convulsa. La reflexió humana "humanitza" els déus. El mite esdevé, en el cas d'Èsquil –també en el de Píndar i el seu els *Epinícis* (o cants corals en honor d'un atleta o un auriga vencedor en uns jocs)–, l'expressió poderosa de l'esperança i de l'ideal. No es tracta de preguntar-se si Èsquil creia de veritat en Zeus, en les seves lluites, en la seva mateixa existència. Aquesta qüestió no té sentit. El mite forneix un univers poètic, un element que el poeta refà al seu gust, a imatge de la seva pròpia veritat interior. Hesíode, del mateix mite de Prometeu n'havia fet una història desesperada. Prometeu, per ell, havia separat per sempre més l'home de la divinitat. Havia aportat al món una mena de "pecat original" i havia corromput, profundament, l'ànima humana. Per a Èsquil, al contrari, Prometeu és el redemptor universal, i la trilogia tràgica que li consagra sona com si es tractés d'un Evangeli.

Els tràgics, pel fet de posar en escena episodis dels cicles heroics, es troben amb problemes similars. Portat pel seu relat, el poeta èpic no es preocupa, en absolut, de la versemblança. Accepta situacions i personatges que, un

cop presentats en la realitat, es revelen intolerables. El cicle d'Hèracles havia fornit la *lliada* amb el personatge de Filoctetes. Aquest heroi, fill del rei de Malieus, Peant, havia prestat a Hèracles el servei d'encendre la seva pira funerària al cim del mont Eta. Com a recompensa, havia rebut de l'heroi l'arc i les fletxes divines, i, d'alguna manera, aquest personatge esdevé així el "successor" i l'hereu místic d'Hèracles. Així, al cant segon de la *lliada*, Filoctetes figura entre els cabdills reunits al port d'Àulida per emprendre junts la navegació cap a Troia. S'havia embarcat amb els atrides i la resta de companys, però en arribar a l'illot de Crise, prop de l'illa de Lemnos, on els capitans aqueus havien d'oferir un sacrifici, el va mossegar una serp. La ferida es va infectar, provocava a l'heroi un dolor tan fort que li arrencava uns crits terribles, i a més desprenia una sentor insuportable. Filoctetes va esdevenir una molèstia per a l'exèrcit aqueu sencer, i, sota els consells d'Ulisses, el van abandonar a la seva sort. Tanmateix, afegeix Homer, els aqueus s'adonarien ben aviat *que els caldria recordar-se de Filoctetes*. I així va ser, en efecte, car les revelacions de l'endeví troià Helen, captiu dels grecs, incloïen, entre les condicions que el destí exigia per a la victòria dels aqueus, la possessió de les armes d'Hèracles. Els poetes èpics que van cantar els últims anys de la guerra, Arctí (autor d'una *Etiòpida* i una *Iliupersis* o *Presa de Troia*) i Lesques (autor d'una *Iliada menor* dedicada també als fets posteriors als narrats en la *Iliada*), explicaven, només, que Diomedes va anar aleshores a buscar Filoctetes i que, sense grans dificultats, aconseguia portar-lo a Troia, mentre Ulisses, de la seva banda, anava a Esciros i tornava amb el fill d'Aquil·les, Neptòlem, la presència del qual no era menys indispensable que la de les armes d'Hèracles. L'èpica no hi trobava cap dificultat en aquests fets. Tanmateix, ¿és que no es podia reflexionar sobre com rebria Filoctetes, abandonat pels aqueus amb menyspreu de tota humanitat, deixat sense remei en una illa poc habitada, rebutjat pels seus companys d'armes, la proposta que li venien a fer de tornar per ajudar-los a obtenir una victòria, de la qual ells serien els primers a treure'n profit? No s'hi negaria? Ell, que era un proscrit, esdevenia l'àrbitre d'una situació sense sortida per als aqueus. El drama raïa precisament en el fet que el Destí havia posat la sort sencera de l'exèrcit en mans de Filoctetes, al qual aquest mateix exèrcit havia abandonat tan covardament. A partir del vell relat èpic va sorgir un conflicte imprevist, el de les ànimes i les voluntats.

Els tràgics ho van copsar tan bé –Èsquil, Sòfocles i Eurípides van escriure cadascú la seva tragèdia sobre *Filoctetes*– que, tots tres, van escollir Ulisses per encapçalar l'ambaixada que havia de presentar a l'heroi la petició dels atrides. D'aquesta manera, es trobaven cara a cara els dos enemics: el responsable de l'abandonament i qui n'havia estat la víctima. Cadascun dels tres poetes va tractar el tema segons el seu propi geni. Èsquil, com feia habitualment, sense preocupar-se en excés per la versemblança dels detalls. Eurípides imagina que, al mateix temps, arriba a Lemnos una ambaixada troiana, i el seu enginy dóna lliure curs a un debat que oposa Ulisses i els troians, amb Filoctetes com a jutge i part. Sòfocles, de la seva banda, porta l'acció cap a un altra pla, introduint el personatge de Neoptòlem. Es dins de l'ànima del jove heroi, digne fill d'Aquil·les, accessible, com ell, a la compassió, ple de noblesa i d'honor, que el drama troba tota la seva amplitud. Patriotisme, raó d'estat, honestat i compassió prevalen ara i adés; tanmateix, Filoctetes hauria conservat les armes si Hèracles no hagués aparegut i donat l'ordre al seu antic companyó d'anar a Troia per acomplir els destins. Hom s'adona que la tragèdia de Sòfocles (l'única que ens ha pervingut completa) humanitza, també ella, la llegenda, i, des d'aquest punt de vista, és un bon exemple d'aquesta inflexió que els tràgics van donar als relats mítics.

Tanmateix, seria un error creure que l'element tradicional no és més que un pretext per a l'expressió d'una filosofia o un simple suport al servei d'una moral. Els mites tràgics, fins i tot a l'escena, conserven del seu origen aquella atmosfera de grandiositat religiosa que és característica de la tragèdia. L'heroi tràgic s'ha humanitzat, és cert, participa de les passions i els patiments de la humanitat comuna, però es mou en un món a part, on tot és més

elevat, també més terrible i, en tots els sentits, "exemplar". Èdip no és només el representant d'una nissaga maleïda, una simple baula més en la cadena de catàstrofes que s'abaten sobre els descendents de Laios. Èdip esdevé la figura imperible de la víctima innocent sota els cops del destí. Èdip és el drama de la voluntat impotent davant d'un ordre universal que l'esclafa. Però, al mateix temps, és l'exemple de la força del despullament interior: després de privar-se, voluntàriament, del poder, de l'amor dels seus, de la pròpia vista i d'abandonar la seva pàtria, l'heroi retroba, en la seva solitud, la presència d'Antígona i, en la foscor de la seva nit perpètua, la pau amb els déus. Ell, el maleït, el flagell de Tebes, es converteix, a Colonos, en un heroi protector i benefactor. Es tracta de la virtut del sofriment, de l'acceptació de la voluntat divina, més fecunda que qualsevol altra revolta. Per expressar tot això, Sòfocles va haver de transformar la llegenda, descartar aquest o aquell episodi, o versions incompatibles amb l'experiència única i universal que instituïa. Entre les seves mans, el mite ha pres forma i, de l'argila imprecisa que li ofería la tradició secular, afaïçona un Èdip immortal.

Aquest treball "literari" (però sobretot moral, en el millor sentit, humanista) va tenir com a resultat la modificació pregona de les llegendes. Personatges desapareguts fins aleshores sorgeixen, tot d'una, de l'ombra. Ifigenia, a l'epopeia només una víctima immolada a l'Àulida per l'armada grega, adquireix entre els tràgics una importància renovada. Ifigenia atrau al seu voltant tot un cicle, els elements del qual són extrets, novament, de la tradició popular o cultural. Així, la retrobem al territori dels taures, i després de bell nou al Peloponnès, on la seva presència explica els ritus salvatges de l'Àrtemis espartana, i al Laci, finalment, habitant el *nemus* (o bosc sagrat) de Diana, convertida en la seva sacerdotessa.

La història dels mites no és presenta mai com una evolució contínua, amb un origen per a cadascun d'ells, amb un estadi èpic, una etapa tràgica i, eventualment, un període filosòfic o sofístic. Al contrari, els mites revelen reaccions i canvis continus d'unes formes sobre unes altres. La importància considerable adquirida pel cicle troià rau, sense cap dubte, en la supervivència de les tradicions locals relatives a Hèlena, a Orestes, a Diomedes, a Eneas i a altres herois del cicle. Això és sobretot així en les formes que aquestes llegendes van prendre a Itàlia, especialment al sud, on trobem traces dels herois troians, sense que sapiguem del cert, encara, de quina manera s'hi van introduir. Possiblement, en alguns casos, la seva presència testimonia una migració o una colonització molt antiga, però molt sovint, també, es tracta d'una assimilació, després que la tradició local s'hagi inserit dins del cicle troià, més conegut i de més prestigi.

És així que els mites en origen hel·lènics es van anar estenent per tota la Mediterrània, fins als límits del món conegut. La seva plasticitat els va permetre d'implantar-se arreu. Els grecs tenen una explicació mítica dels déus animals venerats a Egipte. Va ser durant el temps en què Tifó perseguia Zeus, i tots els Olímpics, esporuguits (amb excepció d'Atena), van córrer a refugiar-se a les sorres del desert, a l'Alt Egipte. Per protegir-se millor, van adoptar formes d'animals: Hermes es va transformar en gos, Apol·lo en ibis, i així successivament.

També el mite d'Isis es va anar integrant, de mica en mica, en el dels amors d'Io i Zeus. Io, un cop convertida en vedella, s'havia refugiat a les ribes del Nil, on va ser adorada sota aquesta forma pels habitants de la contrada. Es conta que el seu fill Èpafos va ser l'avantpassat de la nissaga reial egípcia, juntament amb el déu riu Nil, i també de la de Dànaos, el conqueridor del Peloponnès, així com de la de Cadmos i la dels reis de Síria.

Progressivament, però sobretot després de les conquestes d'Alexandre, i més tard amb el naixement de l'imperi romà, el pensament mític i religiós del món antic va fluir sota les formes imposades per la mitologia hel·lènica. El nostre coneixement, per exemple, dins de les fonts grecollatines, dels grans trets de la religió dels gals o dels germans ens arriben sota la disfressa de la mitologia clàssica. Fins i tot, l'esforç dels historiadors moderns de l'antiga Roma té per objecte, sovint, despullar divinitats i llegendes romanes del seu revestiment grec i retrobar, més enllà de les creacions artificials, degudes a la influència hel·lènica, les seves entitats primitives.

Quan, a partir del segle III aC, el pensament grec es va veure dominat, cada cop més, per la filosofia, els mites tampoc no es van escapar d'aquesta evolució. Ja hem fet esment de l'ús que la sofística en va fer dos segles abans. Ara, els filòsofs els tornen a interrogar, de bell nou, i d'una altra forma. Els estoics, per exemple, cerquen en el mite una revelació sobre la naturalesa del món. Per ells, el mite no és més que una forma emmascarada i simbòlica de les veritats racionals. Zeus ja no és el conqueridor, el vencedor dels Titans, sinó el principi abstracte de la Raó, motor inicial i últim a la vegada, l'Essència en ella mateixa, i els episodis mítics del seu cicle són considerats com a moments dialèctics de l'esdevenidor universal. D'altra banda, com que la reflexió estoica tendeix, cada vegada més, cap a una concepció monoteïsta, Zeus va guanyant en importància respecte a la resta de divinitats. Els filòsofs s'inventen, aleshores, etimologies fantasioses sobre els déus. Si Zeus és la Llum, Hera, la seva esposa, és l'Aire, i la física estoica explica que la unió de la Llum (és a dir, el Foc creador) i de l'Aire és generadora de vida. Als ulls dels estoics, la mitologia apareix com un enorme missatge xifrat que correspon als filòsofs desentrellar.

En aquest punt, la filosofia es retroba amb les doctrines místiques, les quals, també elles, s'esforçaven a arrencar dels mites una veritat oculta i secreta. Els monuments funeraris d'època romana representen, per exemple, de manera freqüent, al costat de l'efígie del mort, la imatge de les Sirenes o de les Muses. Altres vegades, trobem Endimió, el pastor de qui es va enamorar la Lluna (Selene) i que la divinitat va adormir en un somni etern. Totes aquestes representacions tenen per objecte expressar la fe en un destí futur després de la mort. Les Muses simbolitzen l'Harmonia del món on viuen els Benaurats, les Sirenes la melodia o cant diví que els encisarà. De ser ocells malèfics, les Sirenes passen a ser missatgeres d'esperança. Les creences astrològiques s'han superposat al tema llegendari tradicional. Endimió és allà per recordar-nos que la Lluna és el sojorn de les ànimes deslliurades de la carn. La seva aventura és el símbol de la felicitat més meravellosa a què pot aspirar un mortal: lliscar sense adonar-se, sense els patiments de la mort, envers una felicitat eterna.

Tanmateix, les exegesis simbòliques o místiques no exhaureixen la vida dels mites a la fi de l'hel·lenisme. Altres esperits escèptics, menys sensibles a la bellesa dels relats, es van astorar, sobretot, de la intrusió perpètua de l'element sobrenatural que els mites testimonien. Es preguntaven –amb un aparent sentit comú– com era possible que s'haguessin engendrat follies d'aquell gènere. Van concloure, aleshores, que els mites no eren sinó la versió deformada d'esdeveniments completament ordinaris. El mite de Perseu, deien, conta que l'heroi va salvar una jove donzella, Andròmeda, exposada a l'amenaça d'un monstre. No es tractaria, millor, de la història d'un jove que salva la seva promesa en el moment que uns pirates estaven a punt de raptar-la a la platja? El vaixell pirata s'anomenaria el Monstre o la Balena, i aquest fet donaria lloc al naixement d'aquesta curiosa història. També ens diu la tradició que Hèracles va destruir l'hidra de Lerna, de caps que es regeneraven. La realitat seria que l'heroi va haver d'assecar uns aiguamolls pestilents (se sap que n'hi havia als voltants de Lerna), i que, a causa de la infinitat de petites fonts d'aigua que brollaven arreu, el seu treball esdevenia inútil... I així successivament. D'aquesta manera, un escriptor mediocre, Palèfat, ens ha deixat amb el títol de *Històries increïbles* un tractat complet amb aquesta mena

d'interpretacions racionalistes dels mites. Evidentment, es tracta d'un pur joc de l'esperit. Mai les llegendes no han nascut d'aquesta manera, i és un empobriment singular considerar-les tan infantils perversions d'un fet quotidià.

Resulta, però, que aquest va ser també el punt de vista dels racionalistes i dels "filòsofs" del segle XVIII. La *Història dels oracles* de Fontenelle no es troba, en essència, massa allunyada dels postulats de Palèfat. Un filòsof, anomenat Evèmer, va escriure, pels volts d'aquest mateix període, un llarg tractat que es presentava com una revelació a propòsit de la veritable naturalesa dels déus i dels herois. Segons ell, es tractava, en realitat, de mortals divinitzats, en especial reis benefactors als quals els seus súbdits, en reconeixement, havien atorgat aquesta distinció. A l'igual de Palèfat, l'objectiu era racionalitzar els mites, tot despullant-los de la seva aparença meravellosa. Aquesta doctrina va tenir un gran èxit.

Pel seu cantó, els epicuris, que havien negat la intervenció dels déus en els afers humans, trobaven en els mites una font d'interpretació moral. Triptòlem va ser, per ells, el primer "sembrador de blat", i per això havia merescut una glòria eterna. Hefest, el primer home fargaire. Així, l'univers de la llegenda restava reduït a proporcions humanes, i l'element meravellós era bandejat del món. Aquesta posició era més atractiva com més responia, en alguns casos, a una veritat evident. La mateixa llegenda reconeixia que Agamèmnon havia regnat a Micenes i per això existia a l'Argòlida un culte a Agamèmnon. A Esparta, n'hi havia un en honor de Menelau, a més del d'Hèlena.

Les teories d'Evèmer podien passar, per tant, per ser la generalització d'un fet real i verificable. El seus seguidors no es preguntaven si el fet al·legat no s'havia d'interpretar de forma diferent, si no era la preexistència d'un culte la que havia donat lloc a un heroi, si aquest no era en realitat sinó la combinació entre un dèmon o geni i un personatge històric... N'hi havia prou que les aparences anessin a favor de la tesi que es volia defensar. Així doncs, aquesta teoria tenia com a resultat reduir al no-res tota la "religió" pagana. Sort inesperada, d'altra banda, per als escriptors cristians, que la van adoptar de bon grat, i que es van esforçar a demostrar que, reconegut això fins i tot pels pagans, les seves divinitats no eren més que usurpadores i impostores del veritable déu cristià. D'aquesta manera, el gran esforç de racionalització dels mites, després de buidar-los de la seva substància vital, va acabar per negar-los tota raó de ser. L'evemerisme, amb tots els seus atractius, va ser la negació mateixa del pensament mític.